

крайней мере, то, что применение мирового опыта будет тем эффективней, чем полнее будет знания о нашей хозяйственной системе — ее недавнем прошлом, изменчивом настоящем, т. е. о том, к чему этот опыт должен быть приложен.

Наряду с явно недостаточным уровнем наших знаний о бывшей хозяйственной системе и высокой степенью неопределенности перспектив ее развития как факторов, ограничивающих возможность целенаправленного воздействия на ход общественно-экономического развития, отчетливо виден и еще один важнейший момент — пробел в теоретическом обосновании перехода к рынку, вернее — преодоления кризиса переходного периода экономикой республики.

Но что считать теорией перехода к рынку: либо систематизированные и по необходимости отвлеченные логические построения, либо эклектический набор конкретных рекомендаций типа «финансовой стабилизации», «приватизации государственной собственности», «либерализации цен» и т. п.?

Многие предпочтут, пожалуй, второй вариант, обосновывая это скоротечностью перемен, недостатком отпущенного времени и прочими причинами практического характера. В пользу же первого варианта трудно отыскать, наверно, столь веские аргументы. А вместе с тем именно первый вариант позволил бы, абстрагируясь от чисто идеологической и политической конъюнктуры, определить, обосновать все трудности, опасности (с точки зрения социального взрыва) на пути реформирования командно-административной экономики в рыночную, помог бы избежать тех «ловушек», в которые постоянно попадают наши реформаторы.

Следует, впрочем, заметить, что недоверие к потенциальным возможностям экономической теории — явление далеко не новое. Было бы ошибочным выводить его из особенностей переживаемого момента. Еще Ж.-Б. Сэй, оценивая состояние и перспективы развития своей науки, писал: «В Политической Экономии, как и во всякой другой науке, начала суть истинно полезная часть, способная к важнейшим приложениям. Теория рычага и наклонной плоскости предала во власть человека всю природу; теория обменов и сбыта изменит политику мира. Время систем прошло; время неясных теорий — также»².

Слова эти были написаны почти два века тому назад, когда многим, в том числе и Ж.-Б. Сэю, казалось, что после А. Смита экономическая теория в основном завершена, по крайней мере, в своей полезной для практики части. С тех пор возникло много новых «систем» и «неясных теорий». Назовем лишь несколько наиболее известных имен: Дж. С. Милль, К. Маркс, А. Маршалл, Дж. Кейнс, Й. Шумпетер. Но чувство достаточности уже добытых знаний благополучно дожило до сегодняшнего дня, определяя в той или иной мере наше восприятие проблем рыночного перехода.

¹ Economic reform and integration. Collaborative paper. Proceedings of 1—3 March 1990 meeting, International Institute for Applied Systems Analysis. Laxenburg, 1990. P. 165.

² Сэй Ж.-Б. Катехизис политической экономии или краткое учение о составлении, распределении и потреблении богатств в обществе. СПб., 1883. С. XIII—XIV.

В. М. БУСЬКО

КРЫТЫКА ФАШЫСЦКАЙ ЭКАНАМІЧНАЙ ПАЛІТЫКІ І ІДЭАЛОГІІ ВУЧОНЫМІ БЕЛАРУСІ (1922—1929 гг.)

Сёння нярэдка можна пачуць выказванні некаторых грамадазнаўцаў аб блізкасці камуністычнай і фашысцкай ідэалогій. Прыхільнікі другога напрамку не толькі адмаўляюць падабенства гэтых ідэалогій, але гавораць аб іх карэннай сацыяльнай супрацьлегласці: камунізм — ідэалогія пралетарыята, фашызм — ідэалогія найбольш рэакцыйнай часткі буржуазіі. Цікавым, на нашу думку, будзе азнаямленне з поглядамі на гэту праблему беларускіх навукоўцаў-грамадазнаўцаў 20-х гадоў, калі якасці

абедзвюх ідэалогій правяраліся ў практычным жыцці шэрагу краін Еўропы, дзе да ўлады прыйшлі камуністы ці фашысты.

Аналіз эканамічнай думкі Беларусі таго перыяду паказвае, што ўжо ў 1922 г. з'яўляюцца першыя спробы асэнсаваць фашысцкую ідэалогію. Так, нарком працы рэспублікі В. А. Нодэль¹ звязаў з'яўленне гэтага феномена з заняпадам капіталістычнай гаспадаркі, у выніку якога, на яго погляд, у пошуках выйсця з палітычнага і эканамічнага крызісу буржуазія перайшла да ліквідацыі дэмакратычных свабод, выкарыстоўваючы абсалютную дыктатуру буйнога капітала. Для доказу такой высновы Нодэль абапіраўся на выказванні лідэра італьянскіх фашыстаў Б. Мусаліні.

Больш грунтоўна і глыбока гэта пытанне разгледзеў праф. БДУ М. Канаплін² у канцы 20-х гадоў, калі фашызм канчаткова сфарміраваўся і з'явілася магчымасць тэрэтычнага асэнсавання яго сутнасці. Беларускі вучоны даследаваў практычна ўсю ідэалогію фашызма, асабліва яе палітычны, эканамічны і сацыяльны бакі, выкарыстоўваючы погляды Б. Мусаліні і праграму італьянскіх фашыстаў «Харція працы», ідэалагіі італьянскага і нямецкага фашызму — М. Рока, Д. Джынцэлі, В. Парэта, В. Зомбарта, О. Шпана, Л. Мізэса і нават прэзідэнта Польшчы Ю. Пілсудскага.

М. Канаплін лічыў, што згодна з фашысцкай ідэалогіяй, жыццё мае не індывідуальны, а калектыўны пачатак, які адлюстроўваецца ў дзяржаве, яе культуры і менталітэце нацыі. Апошняе дазволіла фашыстам разглядаць грамадства як біялагічную істоту, у якой няма нічога для асобы (індывіда), а ўсё — для дзяржавы, паколькі асоба з'яўляецца сродкам, інструментам дасягнення галоўнай мэты — арганізацыі і абароны грамадства ад распаду.

Беларускі крытык спыніўся на думцы Б. Мусаліні, згодна з якой асноўная памылка марксізма — азначэнне класавай барацьбы як рухавіка развіцця грамадства. Дучэ не абвяргаў супярэчнасцей паміж рабочымі і буржуазіяй, але яны, па яго сцвярджэнню, часавыя, а галоўнае — іх супрацоўніцтва ў межах, якія вызначаюцца воляй усёй нацыі. Адсюль, па М. Канапліну, вынікала затушоўванне фашыстамі класавай барацьбы, наяўнасці супрацьлеглых класавых інтарэсаў, тады як у аснове развіцця грамадства ёсць адзін аб'ядноўваючы пачатак — нацыяналізм.

Звярнуў увагу Канаплін і на негатыўныя адносіны фашыстаў да парламента як формы дэмакратыі. У доказ прывёў разважанні В. Парэта, які прыпадабняў парламент псіхалагічнаму інструменту для народа, кіраваць жа павінна абмежаваная колькасць таленавітых людзей, здольных аб'ядноўваць інтарэсы дзяржавы і народа. Аднак прыняццём ісрархічнасці, па Канапліну, вядзе, наадварот, да ўмацавання ролі мясцовых органаў улады, што праявілася ў дзейнасці італьянскіх прэфектур, якія праводзілі жорсткія дырэктывы партыі. Такую пазіцыю адносна змсны механізма дзяржаўнага кіравання ён выводзіў з умацавання эканамічнай улады буржуазіі, якая вядзе да неабходнасці станаўлення і ўмацавання яе палітычнай улады. На практыцы ж гэту палітыку можа праводзіць толькі партыя, якая зрастаецца з дзяржаўным апаратам, выказваючы тым самым інтарэсы не народа, а буржуазіі.

У даследаванні Канапліна шмат увагі надаецца ідэі італьянскіх фашыстаў пра «карпаратыўную дзяржаву», ператворанай імі ў жыццё. Гаворачы пра такую якасць карпарацый, як адначасавы прымусовы ўдзел у іх дзейнасці ўсіх пагалоўна працоўных і падпрымальнікаў пры кіруючай ролі прадстаўнікоў партыі, ён зрабіў выснову: «Не могуць яны рэальна існаваць па той прычыне, што заклікаюць наладзіць супрацоўніцтва класаў, прымірыць класавыя супярэчнасці», г. зн. у аснову крытыкі ім быў пакладзены тэзіс аб непрымірымасці інтарэсаў рабочых і буржуазіі. У той жа час беларускі вучоны, на наш погляд, не закрануў зусім іншую якасць карпарацый, а менавіта прымусовасць удзелу ў іх працоўных і падпрымальнікаў, што ўшчамляла свабоду дзейнасці суб'ектаў рыначных адносін.

Паспрабаваў беларускі крытык выявіць і сацыяльныя сілы, якія высунулі на авансцэну грамадскага жыцця ідэалогію фашызма. На яго думку, першапачаткова фашысцкія ідэі падтрымала дробная гарадская

буржуазія і тая частка рабочага класа, якая хацела ўдзельнічаць у кіраванні дзяржавай, але па розных прычынах была пазбаўлена гэтага. Як бачым, Канаплін лічыў, што азначаныя групы насельніцтва выступілі адначасова як супраць буйнога капіталу, так і той часткі рабочага класа, якая ўжо дабілася некаторых праў у кіраванні прадпрыемствамі і забяспечыла сабе пэўныя сацыяльныя гарантыі. Пры гэтым беларускі вучоны паказаў эвалюцыю поглядаў Б. Мусаліні, які пачынаў сваю палітычную кар’еру з абароны прагрэсіўных патрабаванняў аб неабходнасці ўвядзення васьмігадзіннага працоўнага дня, устанавлення дзяржаўнага мінімуму зароботнай платы для ўсіх наёмных рабочых, абавязковага страхавання беспрацоўных, удзелу рабочых у тэхнічным кіраванні вытворчасцю (перш за ўсё права кантролю), увядзення прагрэсіўнага падаткаабкладання і г. д., а ў выніку закончыў рэпрэсіямі ў адносінах да тых груп насельніцтва, якія яго падтрымалі. Па Канапліну, дробная буржуазія, якая імкнулася такімі сродкамі змагацца з рыначнай стыхіяй, ідэалізавала эканамічную сістэму, заснаваную на прыватнай уласнасці, паколькі лічыла яе здольнай развівацца чалавека як асобу, абуджаць яго ініцыятыву і пагэтаму на пэўным этапе выступаць разам з буйным капіталам супраць пралетарыяту, які адвяргае інстытут прыватнай уласнасці.

Беларускі вучоны не адмаўляў часовыя поспехі эканамічнай палітыкі фашыстаў у Італіі, якія аднак хутка змяніліся зніжэннем тэмпаў росту вытворчасці, павелічэннем беспрацоўя, скарачэннем рэальнай зароботнай платы, ростам падаткаў, мілітарызацыяй эканомікі, залежнасцю краіны ад замежнага капіталу. Усе гэтыя з’явы, на яго погляд, садзейнічалі росту агрэсіўнасці палітыкі такіх дзяржаў, як Італія і Польшча.

У той перыяд, з лёгкай рукі І. Сталіна, да прыхільнікаў фашызму камуністычныя тэарэтыкі адносілі і сацыял-дэмакратыяў. М. Канаплін зрабіў таксама некаторы ўклад у гэту тэарэтычную скарбонку. Так, ён ваяўніча абвяргаў разважанні Генеральнага сакратара II Інтэрнацыянала Ф. Адлера, згодна з якімі міжнародны рабочы клас, улічваючы вопыт СССР, павінен ажыццявіць пераход да сацыялізму інакш: надзеі на сусветную рэвалюцыю не апраўдаліся ў многім з-за ўстанавлення ў Расіі дыктатуры пралетарыяту, што адштурхнула працоўных іншых краін. Менавіта бальшавікі, па Ф. Адлеру, павінны ў расколе міжнароднага рабочага руху ў выніку ліквідацыі ў сваёй краіне палітычнай дэмакратыі, што садзейнічала пераходу сусветнай ліберальнай буржуазіі да палітыкі рэакцыі і ўстанавленню рэжыму фашызму ў шэрагу буйных краін.

М. Канапліна не задаволілі таксама выказванні К. Каўцкага, што пакуль прыватная уласнасць патрэбна не толькі буржуазіі, але і працоўным, каб паміж імі склалася раўнавага сіл, а захаванне стабільнасці грамадства неабходна як тым, так і другім. Крытыкуючы разважанне К. Каўцкага, беларускі вучоны, натуральна, спасылаецца на вучэнне К. Маркса аб дзяржаве і выдзяляе галоўнае — органам якога класа яна з’яўляецца. А паколькі ў буржуазным грамадстве дзяржава — гэта орган буйнага капіталу, то яна і з’яўляецца зброяй падаўлення эксплуатаемых мас. У доказ ідэалагічнай блізкасці фашыстаў і сацыял-дэмакратыяў М. Канаплін прывёў тэорыі «карпаратыўнай дзяржавы» першых і «гаспадарчай дэмакратыі» другіх і паказаў, што іх агульная аснова — ідэя мірнага супрацоўніцтва класаў пры захаванні эксплуатацыі працы. Зыходзячы з гэтага, ён залічыў лідэраў заходняй сацыял-дэмакратыі, незалежна ад правай ці левай арыентацыі, ды прыхільнікаў фашыстаў, дакладней, да катэгорыі сацыял-фашыстаў (па класіфікацыі І. Сталіна).

Як вядома, у канцы 20-х гадоў на Беларусі таксама прайшла вялікая прапагандысцкая хваля выкрыцця прыхільнікаў ідэалогіі фашыстаў у рэспубліцы і сярод беларускай эміграцыі. Так, А. Сталевіч³ зрабіў спробу паказаць гэта на прыкладзе эвалюцыі поглядаў А. Луцкевіча і Р. Астроўскага, што тлумачыў узростаннем ролі нацыянальнай буржуазіі ў эканоміцы Заходняй Беларусі і, перш за ўсё, у вёсцы. Ростам уплыву нацыянальнай буржуазіі ён тлумачыў змену палітычнай тактыкі польскага ўраду ў Заходняй Беларусі, якая зводзілася да хуткай ліквідацыі сервітутаў, павелічэння аб’ёму дробнага крэдыту, абмежавання вайсковага асадніцтва, што прывяло да паступовай дыферэнцыяцыі

беларускага сялянства, з'яўлення кулацтва. Змену гэтай тактыцы А. Сталевіч бачыў у імкненні польскага ўраду стварыць на ўсёй тэрыторыі краіны сацыяльную базу фашызму. Аднак аргументаваных доказаў скачвання А. Луцкевіча і Р. Астроўскага да прыхільнікаў фашызму гэты аўтар не прывёў, а толькі галаслоўна зрабіў выснову: «Сацыяльныя карані беларускага нацыяналізму выходзяць з сельскай буржуазіі і вярхоўкі заможнай дробнай буржуазіі. Палітычнае афармленне яны атрымоўваюць праз беларускую інтэлігенцыю». Вывод, відаць адразу, кан'юктурны, звязаны з пераходам КП(б)Беларусі да ліквідацыі рыначных адносін, гвалтоўнай калектывізацыі, а адсюль — да агульнага абвінавачвання большасці вядомых дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў у нацыянал-фашызме, спробе аднавіць капіталізм у рэспубліцы. Відаць, зусім не выпадкова, менавіта ў канцы 20-х гадоў, на пераломным этапе ў эканамічнай думцы Беларусі, шмат ўвагі надавалася даследаванню фашысцкай ідэалогіі.

¹ Гл.: Н о д э л ь В. // Польша. 1922. № 1.

² Гл.: К а н а п л і н М. // Польша. 1929. № 7; Е н ж а. // Большевик Беларуси. 1929. № 5; Е н ж а. «Дэмакратыя» на абарону диктатуры буржуазіі. Мн., 1930; Е н ж а. Прынцыпы пабудовы «карпарацыйнае» дзяржавы. Мн., 1930; Е н ж а. Фашызм і фашысцкая дзяржава. Мн., 1930.

³ Гл.: С т а л е в і ч А. // Польша. 1929. № 1, 4.